

Regionalitet og sproglig kontakt i vikingetid og middelalder

Strofer om silke og ærlig pæl

Af Peder Gammeltoft og Jakob Poul Holck

1. Påvisning af sproglig kontakt

Typen af kontakt og det påvirkende sprogs slægtskab med det påvirkede er vigtige faktorer i de lingvistiske muligheder for påvisning af fremmed kontakt. Jo tættere og jo længere kontakten er mellem to sprog, desto flere spor findes der efter kontakten – både i kontaktfasen og over tid. Men selve udpegningen af sproglige spor efter fremmed kontakt er tæt knyttet til, hvor store ulighederne er mellem sprogene i kontakt med hinanden. Ved meget tæt beslægtede sprog kan en sproglig påvirkning være næsten umulig at spore i og med, at de sproglige forskelle, fx individuelle lydlig og grammatiske udviklinger, er ganske små og ubetydelige. Modsat er påvirkning fra ubeslægtede eller svagt beslægtede sprog nemmere at påvise på grund af høj grad af sproglig »ulighed« – hér er de lydlig og grammatisk forskelle så fundamentale, at de klart skiller sig ud fra hinanden.

Ethvert sprogligt element skal være tilpasset sprogsystemet for at kunne fungere, og derfor må et indlån ofte tilpasses for at kunne fungere i det nye sprogmiljø. Dermed er sprogbrugernes sproglige kompetence også en vigtig faktor i selve indlånsprocessen. Den mængde viden, sprogbrugere har om eget og fremmede sprog, har stor betydning for, hvordan et sprogligt lån integreres og tilpasses i det indlånende sprog. Når der er et stort sprogligt og kulturelt pres på et indlånende sprog, kan indlånsstrømmen komme fra flere

sprog på én og samme tid. Således kan et indlån vel være i stærk konkurrence med flere mere eller mindre beslægtede ord (i form og mening), samtidig med at være i færd med at integreres i det indlånende sprogs system. Man må således regne med, at når et indlån forekommer, relaterer den faktiske forms sprogdragt ikke alene til graden af sproglig integration, den kan også relatere til brugerens sproglige kompetence. Der til kommer mere eller mindre intentionelle tilpasninger af indlånets form til eksempelvis det indlånende sprogs system, formen af indlånets primære oprindelse eller eventuelt et andet beslægtet ord fra et ikke-indlånende sprog,¹ som illustreret i fig. 1.

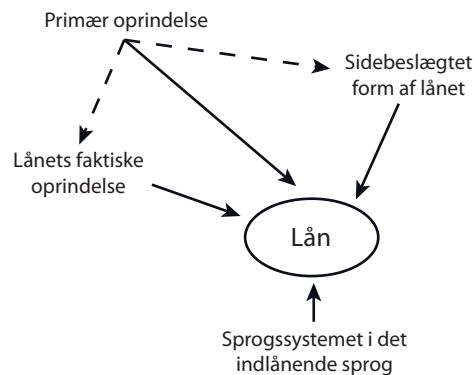

Fig. 1. Eksemplificering af et indlåns mulige ydre påvirkninger i tilpasningsprocessen

Et sproglåns endelige form afhænger således af flere samtidigt og efter hinanden virkende faktorer. Alt efter graden af tilpasning som følge af pres fra ovennævnte faktorer kan indlånets form være mere eller mindre lig oprindelseslånets form.

Sproglig kontakt påvises oftest i et sprogs standardform, men kan også påvises særskilt i dets varianter, dvs. dialekterne. I påvisning af sproglig kontakt set ud fra en regional vinkel er sidstnævnte især interessant, når man taler om de internt nationale regionaliteter. Ser man derimod regionalitet i et overnationalt perspektiv, er både påvirkningen på standardsproget og på dialekterne vigtige; standardsprogets påvirkning kan sige noget om intensiteten og typen af kontakt, hvorimod påvirkninger på dialektniveau kan hjælpe med til at påvise indlånsvejen.

1.1. Sprogets regionale islæt

Sprogvidenskaben har igennem flere år kendt til og arbejdet med regionsspecifikke træk i det danske sprog. Således er udtrykket »regionalsprog«² relativt veletableret inden for dansk sprogforskning² som betegnelse for en blanding af dialektale træk med en version af det, som vi formelt har valgt at kalde rigsmålet:

»Ved regionalsprog forstår man de lettere egnsprægede sprog som nu tales af store dele af befolkningen. Regionalsprogene indeholder en stor mængde rigsmålsformer og en mindre mængde lokale former. Mens dialekterne opstod som følge af at der var forholdsvis lidt kontakt mellem mennesker fra forskellige dele af landet, så er regionalsprogene opstået som følge af at der nu er meget kontakt.«³

Det at finde sprogets regionale islæt er en vanskelig opgave – ikke mindst fordi det regionale islæt ligesom andre dele af det danske sprog er i konstant udvikling. Ordformer kommer til – og ordformer glider

ud. Det er sprogbrugerne, der sidder med nøglen til, hvad der på et givet tidspunkt er en del af det regionale islæt, og hvad der ikke er. Derfor bliver opgaven vanskelig. Alene det at foretage en nøjagtig afgrænsning af en bestemt region i forhold til andre områder kan være en større udfordring – og give flere forskellige resultater afhængende af metodevalg. Det bliver ikke lettere, hvis man skal analysere det danske sprogs regionale islæt i historisk perspektiv – eksempelvis med fokus på middelalderen, hvor skriftsproget er den eneste kilde.

Traditionelt vil en region være et område inden for grænserne af en nationalstat. En region kan imidlertid også omfatte et område på tværs af nationalstater og nationalsprog – fx Øresundsregionen og Østersøregionen. Sådanne regionsdannelser har gennem tiden kunnet medvirke til at åbne op for fremmedsproglig påvirkning af det danske sprog. I den tidligere litteratur omkring regionalsprog i Danmark er der overvejende fokuseret på regionale sprogelementer med hvad der kunne kaldes for »udpræget dansk islæt« – det være sig dialektale træk og rigsmålsformer. En moderne tilgang til vores regionalsprog kunne imidlertid også omfatte en stillingtagen til overtagelsen/udbredelsen af fremmedsproglige elementer i det danske sprog ud fra den betragtning, at der stadig vil være tale om regionalsprog for så vidt som bestemte sproglige træk bruges til dels at markere et sprog- og identitetsfællesskab⁴ blandt folk i en region og dels fungerer som en iøjnefaldende markør af regionsspecifikke karakteristika for dem, der står udenfor og betragter regionen.

Dannelsen og udbredelsen af bestemte sproglige udtryk i en given region er i høj grad betinget af et praktisk behov og en deraf følgende (relativt) regelmæssig kontakt mellem sprogbrugerne. Bestemte

grupper i samfundet kan være »ambassadører« for en regionspecifik sprogbrug – fx handlende eller håndværkere. Det kunne også være kirkens folk eller personer i en høj politisk administrativ stilling, altså en ledende klasse. Særlige politiske forhold og internationale konjunkturer kan gøre, at en hel befolkningsgruppe vælger at bosætte sig i et andet land med et andet sprog, hvorefter de forskellige typer af vokabularium har mulighed for at påvirke hinanden i større eller mindre grad. Et klassisk eksempel er vikingetidens nordiske påvirkning af det engelske sprog⁵ som en direkte konsekvens af en forholdsvis aggressiv udenrigspolitik med bosættelser og provinsdannelse til følge. Det regionspecifikke islæt kan her forfølges i såvel sted- som personnavne. Før vikingerne er romernes ekspansion et godt eksempel på en håndfast etablering af regionalitet, hvor latinske sprogelementer⁶ overtages i de forskellige germanske sprog i voldsom grad – en sprogpåvirkning der på mange måder videreføres af den katolske kirke i middelalderen på en ikke mindre håndfast facon.

Hvad enten man nu bruger begrebet »sprogfællesskab« eller »sprogsamfund«⁷ (svarende til det engelske *Speech Community*), er det væsentligt at fastholde, at det (regional)sproglige system bygger på en slags konsensus mellem sprogbrugere – uanset om der er tale om få eller mange sprogbrugere – en konsensus om sprogets form og betydning. Denne konsensus vil være afhængig af hastigheden for den sproglige koordinering imellem sprogbrugere – en koordinering, der igen afhænger af mål (motivationen bag sprogbrugen) og midler (valg/tilgængelighed af kommunikationsform, fx skrift eller tale). Det synes rimeligt at antage, at stor sproglig dynamik i en region giver en større stabilitet af den etablerede konsensus.

Den på én gang formelle og functionalistiske udforskning af sprogkontakt – kontaktlingvistikken – har vist sig at være et brugbart redskab til at beskrive egentlig tosprogethed såvel som anvendelsen af låneord. Også når det gælder analyser af regionalsprog, vil der være metodiske og teoretiske guldkorn at hente her, ikke mindst hos Uriel Weinreich i dennes kontaktlingvistiske hovedværk fra 1953: *Languages in Contact. Findings and Problems*. Der skal tages en række forbehold, når kontaktlingvistikken i den weinreichske form anvendes på et materiale af ældre dato, idet Weinreich arbejdede med samtidige kilder, dvs. levende sprogkontakt.

Hvis kilden til en kontaktlingvistisk undersøgelse af regionalitet således er det skrevne sprog i form af bevarede tekster fra middelalderen, vil der være en række formelle faldgruber, der eksempelvis kan komme til udtryk i stærk ortografisk variation – noget der i væsentlig grad kan forstyrre en sproglig analyse og i værste fald føre til forkerte, sprogvitenskabelige slutninger.

Et andet markant problem er middelalderens kompilatoriske tekstpraksis, hvor et håndskrift typisk blev stykket sammen af flere forskellige tekster med hver deres sproglige profil og forankring i tid, knyttet til bestemte ned- og afskrivnings- og/eller oversættelsessituationer – og gerne til flere forskellige skribenter. Derudover relaterer graden af variation sandsynligvis til hvordan skriveren typisk ville kunne skaffe sig viden om ortografi og ordforråd – som regel gennem et kludetæppe af manuskripter skrevet på forskellig tid, på forskellige sprog og med vidt forskelligt ophav.

Det kan være uhyre vanskeligt i dag at skelne mellem, hvad der i middelalderen i realiteten var ens skrivemåder med ens udtale og hvad der var udtryk for ortografiske tilfældigheder eller en alternativ sprog-

brug. Problemet med den ikke-eksisterende én-til-én-korrespondance mellem lyd og skrift har en negativ indflydelse på udarbejdelsen af etymologiske »stamtræer«, hvor man før i tiden har kunnet være endog meget large med at forbinde bevarede skriftformer med hinanden på tværs af nationalsprog.⁸

Som også Peter Skautrup har været inde på i sin danske sproghistorie,⁹ kan skrevne tekster på dansk kun på et meget overordnet plan bruges som ledetråde i en undersøgelse af udtaler (her ses bort fra det dialektale ordforråd, der er en historie for sig). De ortografiske og kompilatoriske problemer gælder som tommelfingerregel alt det overleverede sprogstof fra middelalderen med afsmitning på især de morfologiske undersøgelser – ikke mindst i etymologisk henseende.

Bevarede stednavne kan i den forbindelse ofte give en mere sikker pejling af regionalsprog og sprogkontakt på grund af en mere håndgribelig, sprogbrugsmæssig kontinuitet, ligesom stednavne fysisk kan knyttes til bestemte regioner på en helt anden måde end de mobile håndskrifter.

Ligeledes kan undersøgelser af dialektale særtræk, opstået som følge af kontakt, give en bedre forståelse for sprogkontakt på regionalt niveau, idet en dialekt, ligesom stednavne er knyttet til et bestemt område. Dog er der til dialekter knyttet en række problemstillinger man må tage højde for. Dels er dialekter ikke så stabile som man umiddelbart skulle tro. Dialekternes fysiske udbredelse har – må man formode – altid været foranderlig, så et område der i dag er del af ét dialektområde kan vel have været del af et andet tidligere, ligesom én dialekts kendte grænse kan have haft et andet udseende på et tidligere tidspunkt. Nært beslægtede dialekter kan også tidligere have været del af samme dialektområde, selv om de på det beskrevne tidspunkt har været forskellige fra hinanden.

Vigtigst er det dog nok at have in mente at alle dialektale og regionale varianter i et tidsmæssigt perspektiv er beslægtet med den overordnede sprognorm i en sådan grad at tidligere anvendte fællestræk nu gået af brug i hovednormen godt kan være bevaret som et relik i en eller flere af de dialektale varianter. Et sådant træk i en dialektal sammenhæng kan således ikke være et udtryk for særskilt påvirkning på dialekten, men derimod på hele sprogfællesskabet.

Den store udfordring i denne sammenhæng er at udskille fra hinanden hvad som er fremmed sproglig påvirkning kun af dialekten og hvad som er en oprindelig påvirkning af hele sprogfællesskabet bevaret i relik. Kun hvis den tidlige skriftlige overlevering er tilstrækkelig velbevaret og godt overleveret, vil man kunne adskille disse to slags påvirkninger.

1.2. Sproglig kontakt – hvorfor og hvordan?

Et gammelt ordsprog siger som bekendt, *at intet kommer af intet*, og således er det også med sproglig kontakt. Uden fysisk kontakt mellem mennesker, kan sproglig kontakt ikke finde sted. Derfor er samhandel, missionsvirksomhed og søgen efter teknologiske fremskridt etc. forudsætningen for, at nye ord og koncepter finder vej ind i sproget.

Alt efter typen af kontakt – og ikke mindst intensitetsniveauet af kontakten – vil det sproglige resultat være vidt forskelligt. Iflg. sociolingvisten Sarah Thomason,¹⁰ vil *lejlighedsvis kontakt* fx i hovedsagen udmønte sig i leksikalske lån udenfor det centrale ordforråd, altså mest tekniske ord (for tilsvarende teknologiske nyvindinger) samt ord med et mere begrænset brugsfelt. Først ved *stærkere kontakt*, vil kontakten også vise sig i form af indlån til det centrale ordforråd (dvs. ofte anvendte ord og ord tilhørende hverdagslivet), men også selve lydværket kan ændres, ligesom nogen på

virkning af syntaks til tider kan spores. Ved *intensive-re kontakt* vil der også kunne påvises ændringer i selve bøjningssystemet til et sprog, og indlånte forstavelser og efterled ville kunne tilføjes hjemlige ord. Kommer samfundet samtidigt under *stærkt kulturelt pres*, vil kontakten yderligere kunne ses som en øgning af fonologiske ændringer, ændringer i ordstilling og faktiske indlån af bøjningsendelser fra kontaktsproget – eller i form af forenklinger i bøjningssystemet. I yderste instans vil kulturelt og sprogligt pres kunne føre til *sprogskifte og sprogdød*, i så tilfælde er det det påvirkende sprog der tager over som sproglig norm. Oftest vil nogle træk fra det vigende sprog føres over i det nye sprog, idet den sprogskiftende sprogbruger som regel ikke vil mestre det adopterede sprog helt perfekt.

Som ovennævnte viser, er mulighederne for sproglig kontakt mangfoldige, fra alt fra indlån af tekniske termer over centrale hverdagsord, til påvirkning af de lydlig og strukturelle systemer. Alle typer målbar sproglig kontakt er i princippet lige vigtige, men for at holde sig inden for formatet af denne artikel vil fokus hér være på ordniveauet. Selv på dette ene niveau findes der forskellige slags påvirkning, som i det følgende illustreres vha. eksempler på indlån fra engelsk fra de seneste årtier. Ikke alene findes der de *direkte lån*, som fx ses i de moderne danske ord *copyright*, *deadline*, *layout*, m.m., der er indlånt fra engelsk uden tilpasning til dansk udover en tilpasning til bøjningssystemet. Derudover kan der også være tale om såkaldte *oversættelselån*, hvor et tilsyneladende dansk ord som *frynsegoder* eller *generationskløft* faktisk skyldes deres eksistens til de engelske ord *fringe benefits* og *generation gap*, som de er direkte oversættelser af. Da disse ords sprogdragt er helt dansk, er det umiddelbart svært at se at der skulle være tale om låneord, og det er kun gennem kendskab til de engelske ophavsord

at et indlån kan bestemmes. Slutteligt kan et hjemligt ord også få en ekstra betydning eller *betydningsudvidelse* påført sig gennem fremmed kontakt. Eksempelvis må det danske ord *langhåret* – der ud over sin normale betydning »det at have langt hår« også kan betyde »intellektuel, hippieagtig« – have sin tillægsbetydning fra engelsk hvor *longhaired* netop bruges figurativt i denne betydning.¹¹

1.3. Sproglig kontakt – hvordan påvises den?

Når man ad sproghistorisk vej skal påvise om et ord er et oprindeligt låneord eller ej, har man traditionelt set normalt anvendt fire forskellige kriterier, nemlig det *fonologiske*, det *morfologiske*, det *semantiske* og det *dialektale kriterium*. Ud fra en sproglig betragtning kan ord der opviser ikkehjemlige fonologiske og morfologiske træk med sikkerhed anses for at være resultatet af sproglig kontakt med et fremmed sprog. Fx kan de germanske sprog af sproginterne grunde normalt ikke have ord med begyndelsesbogstavet *p*, hvilket gør at ord som *padde*, *pisk* og *påske* må være låneord, ligesom personnavne som *Peter* og *Povl* også må være det. Ligeledes må ord som indeholder morfologiske træk der ikke er hjemlet i anvendersproget også være et indlån. Dette kriterium er dog svært at anvende, idet morfologiske træk sjældent overføres fra et sprog til et andet – et ord kan nemlig ikke anvendes i et sprog uden at det gør brug af anvendersprogets grammatik, og dermed anvendte bøjningsendelser. Et eksempel på ikkehjemlige fonologiske og morfologiske træk kan ses af flertalsformen af ordet *frisbee*, der normalt har formen *frisbees*. At dette ord har denne form og ikke den forventede **frisbeer* skyldes at denne morfologiske endelse faktisk accepteres i dansk i en række ord af klar og entydig engelsk oprindelse. Denne bøjningsendelse har,

med andre ord, opnået »tålt ophold« i dansk under specielle omstændigheder.

At et ord har en bestemt betydning til fælles med et beslægtet eller enslydende ord i et andet sprog anses som en god indikator for en mulig indflydelse fra det fremmede ord på det hjemlige ord, især hvis den nye betydning dukker op i, eller efter, en periode med kendt kontakt mellem sprogene. Men det kan ikke tages som absolut bevis – den nybelagte betydning kan nemlig være en oprindelig, men hidtil ubelagt betydning af ordet.

Findes et ord belagt i kun én del af landet, kan der være tale om et indlån der kun har opnået regional anvendelse. Dog skal den region, hvori ordet forekommer, enten være fysisk placeret op mod selve det mulige kontaktsprogs udbredelsesområde, eller findes i et område, der har haft en kendt kontakt med kontaktsproget, for at dette kriterium skal have nogen form for validitet. Dvs. at optræder et ord første gang i sønderjysk og ikke i andre danske regionalmål, er det højst sandsynligt et lån fra (neder)tyisk. Ligeledes kan et ord, der optræder første gang i københavnsk, have samme oprindelse, idet København i middelalderen oplevede en stærk indflytning af håndværkere og handelsmænd fra de nedertysktalende områder.

2. Sproglig kontakt i Sydsandinavien i vikingetid og middelalder

Det er ikke overraskende, at det sydlige Skandinavien – sammen med resten af Norden – var en stor eksponent for fremmed indflydelse i vikingetiden og middelalderen. Dels var vikingetiden en meget ekspansiv periode for skandinaver, dels var der på samme tid især et stort pres fra omverdenen for at få indført kristendommen i Norden. Især den sidst-

nævnte grund forklarer, som det vil blive påvist i det følgende, karakteren af middelalderens indflydelser. Ligeledes synes – især stednavnematerialet – at pege på, at det nuværende danske område også ansås for at være et attraktivt bosættelsesområde. Kontaktfladerne til andre sprog er derfor mangfoldige og omfatter ikke bare de nærmeste naboers sprog, så som frisisk, nedertysk, engelsk og slavisk (vendisk), der er også en stor kontaktflade direkte med latin og græsk, som følge af religionsskiftet til kristendommen ved vikingetidens afslutning.

Det er ikke muligt i denne artikel at beskrive alle faser og facetter af de sproglige indflydelser på Sydsandinavien i vikingetid og tidlig middelalder, hvorfor der i det følgende blot vil koncentreres om to distinkte og markante sproglige indflydelser, nemlig den sproglige indflydelse fra oldengelsk og slavisk. Hvorfor netop disse to sproglige indflydelser? Dels hører begge nok til blandt de mest intensive på Sydsandinavien i perioden, dels repræsenterer de, samlet set, alle de vigtigste indflydelsesområder.

Påvisning af fremmed indflydelse i middelalderlige tekster fra det sydlige Skandinavien er dog langt fra problemfri. Middelalderlige skrivere var langt fra særlig konsekvente, hvad angår brugen af ortografiske konventioner – dette skyldes muligvis deres konstante eksponering til et stort udvalg af skrevne kilder – ved transkription, oversættelse eller parafrasering af fremmedsproglige tekster. Ét og samme ord kunne staves på mange forskellige måder i én og samme tekst. For eksempel oversættes det latinske ord *Calx* både som gammeldansk (glda.) *kalkæ lim* og som *calcælim* i en kendt Harpestrængtekst.¹² Heraf ses det at tegnene *c* (her repræsenterende lyden *k*) og *k* her anvendes som allografiske varianter af hinanden, hvor begynde bogstavet i *calcælim* synes direk-

te påvirket af latin, og *kalkæ lim* synes at afspejle en dansk ortografisk konvention.¹³ Den middelalderlige regionale ortografiske variation foreskriver derfor en yderst varsom tilgang hvis man ud fra formen alene skal prøve at fastslå hvorfra og hvorigennem et lån er indkommet til Skandinavien, jf. sprogforskeren Peter Skautrup's ord om emnet:

»Men om kvaliteten og kvantiteten af disse enkelte lyde kan vi strengt taget kun gøre os forestillinger ved en tilbageslutning fra nutidsforhold, hvor vi kan foretage sammenligning mellem tegnet (bogstaven) og lyden, og selv om vi ikke ved af noget brud i udviklingen siden Valdemarstiden, er det klart, at vi ved en sådan reguladetri, hvor de kendte størrelser ligger i forskellige tidehvert, kun i grove træk og med forbehold tør opstille et lydskema.«¹⁴

Et stort antal af tegnene i det latinske alfabet har – og havde – flere mulige lydverdier, alt efter hvilket sprogfællesskab alfabetet anvendes/anvendtes i. Ligeledes havde mange latinske bogstavtegn flere mulige lydverdier, og siden vi ikke har kendskab til talt sprog i middelalderen, må en præcis sporing af et låns oprindelse derfor for størstedelens vedkommende findes i ortografiske overensstemmelser.

2.1. Sprogkontakt med oldengelsk – hvorfor og hvordan

Det er næppe overraskende, at oldengelsk har øvet stor indflydelse på Sydsandinavien. Efter den skandinaviske bosættelse i Danelagen blev danske og norske konger store aktører i angelsaksisk politik, og især ved vikingetidens afslutning i det 11. århundrede var dette udpræget. Hermed kom et kraftigt angelsaksisk indslag i Skandinavien. Dels fandt der en ret intens kristning sted fra dette område, hvilket bl.a. ses ved at en del af de første kirkeledere kom fra det engelske, eksempelvis biskop Sigfrid af Växjö, som

efter sigende kom til Sverige via Norge (i 995). En anden, Grimkel, var en af Olav den helliges biskopper i første fjerdedel af 1000-tallet. Ligeledes sendte kong Knud den Store missionærer til Danmark efter hans egen erobring af England i 1018. Noget senere i 1096 blev Odenses Sankt Knuds Kloster oprettet af Erik Ejegod, fra starten med tolv engelske munke fra klosteret i Evesham. Det er værd at nævne at de to engelske biskopper bærer de nordiske personnavne *Sigfridr* og *Grimkell*, hvilket antyder at de snarest var af anglo-skandinavisk ophav – begge navne var almindelige i Danelagen på 1000-1100-tallet,¹⁵ og Danelagen kunne synes at være en betydelig mediator i indførelsen af kristendommen fra de Britiske Øer til Sydsandinavien. At indflydelsen var intens fra dette område i denne periode ses også i det arkæologiske materiale, hvor engelske fund er sjældne før ca. 1000, men kort tid efter kommer der en kraftig stigning i antallet af fund, der holder sig i et par generationer, hvorefter de så dør ud igen.¹⁶

En vis udveksling i de adelige kredse synes også have fundet sted hvilket i og for sig er naturligt, givet Knud den Stores erobring af hele England. Dermed fik han også »etniske« angelsaksiske adelsmænd under sig. I Dansk Adels Aarbog kan man finde nogle adelslægter der påberåber sig engelsk uradel som ophav, bl.a. slægterne Brok og Då.¹⁷ Et angelsaksisk uradelsophav kan dog ikke påvises med nogen grad af sikkerhed i disse familier, men det er påfaldende at begge adelslægters navne er dannet til låneord der har et helt sikkert engelsk ophav, nemlig *brok* »grævling« der er indlånt fra oldengelsk *broc* og *då* »dådyr(hind)« fra oldengelsk *dā*, se mere nedenfor. Der kan derfor i disse adelsnavne være indlejret en indikation af angelsaksisk-sydskandinavisk adelsudveksling i kraft af slægtsnavnenes oprindelige ophav – noget som ellers ikke

kan sandsynliggøres gennem (til tider tvivlsomme) adelsgenealogier.

I og med at kontakten mellem Sydsandinavien og England i sen vikingetid og tidlig middelalder synes at være styret fra de øverste samfundslag, er påvirkningen også synlig på adelen og kongemagtens virkeområder. At den engelske sproglige indflydelse i denne periode i høj grad synes koncentreret til de højere samfundslag er sandsynligvis en af forudsætningerne for at indflydelsen får så stor gennemslagskraft – det har simpelthen haft høj prestige.

2.2. Sprogkontakt med slavisk – hvorfor og hvordan

Vendernes indflydelse på Sydsandinavien har længe været kendt fra arkæologiske fund, men indflydelsen har i langt mindre grad været synlig i det sproglige materiale. Her er det faktisk næsten kun stednavne og personnavne der afslører, at indflydelsen har fundet sted. Egentlig er det overraskende, at den sproglige indflydelse er så minimal, idet denne indflydelse – i alt fald i nogen grad – også synes at have adelen og kongemagten som mediator. Faktisk var Kong Knud den Store halvt eller tre-kvart slavisk, alt efter om man antager, at Svend Tveskæg var uægte eller ægte søn af Harald Blåtand. De fleste danske konger indtil 1200-tallet havde slavisk blod i sig, oftest i form af en slavisk moder. Denne tætte kontakt til de slaviske kongedømmer mod syd i det nuværende Polen og Nordtyskland, er grund til at navne som *Valdemar* (< slavisk *Vladimir*) og *Dagmar* (< slavisk *Dagomar*) er blevet en integreret del af navngivningsregisteret i den danske kongefamilie. Kontakten med de slaviske områder – i det mindste på højeste plan – var ganske betydelig fra sen vikingetid til tidlig middelalder.

I den almene befolkning synes indflydelsen mindre, men ét personnavn med en nogenlunde højfre-

kvent udbredelse selv den dag i dag er mandnavnet *Preben*. Dette navns opkomst i dansk skyldes sandsynligvis adelsmanden Preben Podebusk (nævnt første gang 1381), eller Predbjørn Podebusk, som han kaldtes i sin samtid. Han var egentlig en adelsmand fra Rügen og gik dernede under navnet *Pritbor Putbus*, hvor efternavnet er dannet til godsnavnet Putbus, der var hovedsæde for denne adelsfamilie. Der findes også andre adelige navne med en klar slavisk klang, så som Barnekow og Pogwisch, men disse er ikke nødvendigvis resultatet af slavisk indflydelse, men snarere den lidt senere nedertyske, der fandt sted, efter at nedertysk havde fortrængt slavisk som hovedsproget i det nordtyske.

2.3 Sprogkontakt med oldengelsk og slavisk – bevisbyrden

Ved et – utvivlsomt utilsigtet – tilfælde illustreres sprogkontakten med hhv. oldengelsk og slavisk i én af de mest kendte middelalderstrofer overhovedet. I den udgave af Skånske Lov som helt er skrevet med runer, det såkaldte Codex Runicus, afsluttes værket med en lille noderække og medfølgende strofe: *Drømte mig en drøm i nat om silke og ærlig pæl*. Strofen indeholder to låneord, nemlig *silke* og *pæl*. Sidstnævnte er indlånt fra oldengelsk *pell* »dyrebart klæde«; førstnævnte er derimod indlånt via slavisk **šelkŭ*. Strofen *Drømte mig en drøm* er derfor ikke alene et vidnesbyrd om det sydskandinaviske kunst- og åndsliv i tidlig middelalder, den påviser også et område i sproglig kontakt med omverdenen, en kontakt der på længere sigt har været med til at forme de moderne skandinaviske sprog.

Denne artikel er langt fra den første, der har set på hhv. oldengelsk og slavisk indflydelse i Sydsandinavien, men en sammenligning mellem de to indflydelser er aldrig blevet foretaget. Til den præcise påvisning af det enkelte ord som et sproglån, hører en

lang række kriterier – fonologiske, morfologiske og semantiske, tillige med indlånsindikerende faktorer som dialektal udbredelse. For en nærmere gennemgang af disse hvad angår lån fra oldengelsk henvises til Gammeltoft og Holck 2007 og for slaviske låns vedkommende til Husted 1994, hvorfra de fleste eksempler til nedenstående gennemgang også er hentet. Der er ikke gjort forsøg på at beskrive den fulde indflydelse fra oldengelsk og slavisk, dertil er emnet for omfattende, derimod beskrives *hovedtrækkene* i de to indflydelser gennem valgte *eksempler*. For at vise forskellene i indflydelse fra hhv. oldengelsk og slavisk, er de to indflydelser opstillet skematisk for hvert indflydelsesområde, hvor eksempel materialet sættes op mod hinanden.

Låneord

En af de mest velkendte måder at påvise fremmed kontakt på, er at gennemgå et sprogs ordstof for låneord, selv om dette langt fra er den eneste måde sprog påvirkes på, se nedenfor. Den mest almindelige type låneord er de såkaldte direkte lån, dvs. hvor det indlånte ord, frase eller udtryk indlånes fonem for fonem uden anden modificering end en let lydlig tilpasning til det indlånende sprogs lydværk.¹⁸ Fler-tallet af direkte lån er substantiver, og kun i mindre grad verber, adjektiver og adverbier. Antallet af direkte lån fra oldengelsk overskygger langt antallet af lån fra slavisk, der kun kan mønstre tre eksempler, hvor antallet af oldengelske lån langt overstiger hvad der kan forventes at bringe her. Samme tendens ses også i de mindre hyppigt forekommende oversættelseslån – både hele og partielle oversættelser – der dog forekommer mere sjældent, idet disse lån forudsætter en større grad af tosproglig viden i anvenderkredsen (Tabel 1).

Ser man på mængden og typen af lån fra hhv. oldengelsk og slavisk, kan man uddrage flere interessante faktorer. Af de fire slaviske låneord, er *kampe* et dialektord med en begrænset udbredelse til Lolland-Falster. Ordets hverdagsagtige karakter tyder på en relativt tæt kontakt til slavisk i dette område. De tre resterende ord indlånt fra slavisk er ordene *grænse* (ænyda. *grænse*), *silke* (glda. *silki*) og *torv* (glda. *torgh*). *Silke* og *torv* hidrører handelssfæren og peger hermed på et område, hvor slavisk har været toneangivende nok til at kunne øve indflydelse. Men størrelsen af indlåns mængden gør, at den sproglige indflydelse må have været af ret begrænset omfang set i et sydsandinavisk perspektiv.

Set i forhold til den slaviske indflydelse er den oldengelske langt mere omfangsrig, ikke alene i råt antal, men også i antallet af betydningsområder der har lån fra oldengelsk. Ikke underligt er den største mængde af lån relateret til den religiøse sfære, så som glda. *cristnæ*, *kirchia*, *mæssæ*, *nōn*, *røkilsæ* og glsv. *kantarakāpa*, *kloknahūs* m.m. En del af ordstoffet i denne sfære synes at være relativt lærd i karakter, så som *cristen dōm*, *lærthær* og nok også *læki*. Sidstnævnte hører nok snarest til i den relaterede betydnings sfære, medicin og behandling, som hører tæt sammen med kirke- og klostervæsenet. En stor del af låneordsstoffet tilhører denne kategori, fx glda *ēterkop*, *kyruæl*, *næsæ thyr* og vidner om den angelsaksiske kirkes kompetencer på dette område.

Et andet betydningsfelt velrepræsenteret i låneords materialet fra oldengelsk er kongemagten og adelens virkeområder så som statsadministrationen, hoffliv og jagt. Dette bevidnes bl.a. i ord som *hærstrætæ*, *lavard*,²⁴ *brok*, *dā* og muligvis *rā*, hvor de tre sidstnævnte eksempler må anses at være jagtbare emner for adelen i det tidlige middelalderlige samfund.

Lån fra oldengelsk	Lån fra slavisk
<i>Direkte lån</i>	<i>Direkte lån</i>
dial. <i>brok</i> »grævling« (< oeng. <i>broc</i> »grævling«)	ænyda. <i>grænse</i> »grænse« (< sla. * <i>granica</i> »grænse, hjørne«)
glda. <i>cristen dōm</i> »kristendom« (< oeng. <i>cristendōm</i> »kristendom«)	dial. <i>kampe</i> »bade« (< sla. * <i>kopati</i> »bade«)
glda. <i>cristnæ</i> »at kristne« (< oeng. <i>cristnian</i> »at kristne«)	glda. <i>silki</i> »silke« (< sla. * <i>selkū</i> »silke«)
glda. <i>dā</i> »då (dyr)« (< oeng. <i>dā</i> »då«)	glda. <i>torgh</i> »torv« (< sla. * <i>torgŭ</i> »markedsplads«)
glsv. <i>handlīn</i> »klæde til en præstedragt« (< oeng. <i>handlīn</i> »hånd-/tørklæde«)	
glda. <i>insighle</i> »segl« (< oeng. <i>insigle</i> »segl, signet«)	
glda. <i>kirkīæ</i> »kirke« (< oeng. <i>cyrice</i> »kirke«)	
glda. <i>klæue</i> »kammer« (< oeng. <i>clēfa</i> »celle, kammer«)	
glda. <i>kylnæ</i> »ovn, kølle« (< oeng. <i>cyln</i> »ovn, kølle«)	
glda. <i>kyruæl</i> »kørvel« (< oeng. <i>cyrfille</i> »kørvel«)	
glda. <i>lavard</i> »hertug« (oeng. <i>hlaforð</i> »herre«).	
glda. <i>læki</i> »læge« (< oeng. <i>læce</i> »læge, igle«)	
glda. <i>mylnæ</i> »mølle« (< oeng. <i>mylen</i> »mølle«)	
glda. <i>mæssæ</i> »messe« (< oeng. <i>mæsse</i> »(kirke)messe«)	
glda. <i>nōn</i> , »kl. 15.00« (< oeng. <i>nōn</i> »kl. 15.00«) ¹⁹	
glda. <i>pipær</i> »peber« (< oeng. <i>pipor</i> »peber«)	
glda. <i>pæl</i> »dyrt klædestykke« (< oeng. <i>pæll</i> »kappe, dyrt klædestykke«)	
glda. <i>rēhelsæ</i> , <i>røkilsæ</i> »røgelse« (< oeng. <i>rēcels</i> »røgelse«)	
glda. <i>sathær</i> »appetitlig« (< oeng. <i>sæþerige</i> »appetitlig«)	
glda. <i>sōfælīk</i> »blødt« (< oeng. <i>sōfte</i> »blødt, forsigtigt«)	
glda. <i>stræte</i> »landevej, smal bypassage« ²⁰ (< oeng. <i>stræt</i> »landevej, hovedgade«)	
glda. <i>under standæ</i> »at forstå« (< oeng. <i>understandan</i> »at forstå«)	
– osv.	
<i>Oversættelselån</i>	<i>Oversættelselån</i>
glsv. <i>guþfaþir</i> »gudfar« (< oeng. <i>godfæder</i> »Gudfader«)	
da <i>hærvej</i> »hovedlandevej« ²¹ (< oeng. <i>hereweg</i> »hovedlandevej, militærvej«)	
glda. <i>hærstræte</i> »hovedlandevej« ²² (< oeng. <i>herestræt</i> »militærvej, hovedlandevej«)	
glsv. <i>kloknahūs</i> »klokkehus« (< oeng. <i>bellhūs</i> »klokkehus«)	
glda. <i>lærthær</i> »lærd« (< oeng. <i>gelæræð</i> »lærd«, egl. »bibelkyndig«)	
glsv. <i>røkilsakar</i> »røgelseskar« (< oeng. <i>rēcelsfet</i> »røgelseskar«)	
– osv.	
<i>Partielle låneoversættelser</i>	<i>Partielle låneoversættelser</i>
glda. <i>ēterkop</i> »edderkop« (< oeng. <i>āttorcoppe</i> »(giftig) edderkop«)	
(glda. <i>ēter</i> + oeng. <i>coppe</i> (sands. fejlopfattet som glda. <i>kop</i> »noget opsvulmet«))	
glsv. <i>hundariskirkia</i> »distriktskirke«, et ældre ord for sv. <i>häradskyrka</i> . (< oeng. * <i>hundredcyrice</i> »herredskirke«) (NB! Er muligvis en hjemlig dannelse af glsv. <i>hundare</i> + glsv. <i>Kirkia</i>) ²³	
glsv. <i>kantarakāpa</i> »cantor's cape« (< oeng. * <i>canterecæppe</i> »kantorkåbe«?) (oeng. <i>cantere</i> + glsv. <i>kāpa</i> (hvis et genuint oversættelselån ville den forventede form være * <i>kantorkāpa</i>))	
glda. <i>næsæ thyrl</i> »næsebor« (< oeng. <i>nosþyrel</i> »næsebor«)	
(glda. <i>næsæ</i> + oeng. <i>þyrel</i>)	
glda. <i>røkilsæ</i> »røgelse« (< oeng. <i>rēcels</i> »røgelse«)	
(glda. <i>røk</i> + oeng. endelse <i>-els</i>)	
– osv.	

Tabel 1. Oversigt over direkte lån og oversættelselån fra oldengelsk og slavisk

Morfologiske og semantiske lån

Hvor morfologiske påvirkninger kan være relativt lette at påvise, vha. pludselige ændringer i formværket, er det normalt ikke nemt at spore indlån, der har påvirket det semantiske indhold af hjemligt ordstof. Dette skyldes for en stor dels vedkommende, at ords betydningsindhold til stadighed ændres som følge af daglig brug. Betydningsændringer kan forekomme på mange forskellige måder, på et hvilket som helst sted på skalaen mellem små minutiøse ændringer til en pludselig modsat betydning, som kan observeres i de såkaldte »pendulord«. ²⁵

Antallet af mulige ord, der falder ind under ovennævnte kategorier er meget fåtallige i denne undersøgelse og omfatter, alene ord påvirket fra oldengelsk:

Lån fra oldengelsk	Lån fra slavisk
da. <i>dyr</i> »hjort« (som i <i>dådyr</i> og <i>dyrekølle</i>) (< oeng. <i>deōr</i> »hjort«)	
glda. <i>nōn</i> , »kl. 15.00« (< oeng. <i>nōn</i> »kl. 15.00«) ²⁶	

Tabel 2. Oversigt over morfologiske og semantiske lån fra oldengelsk og slavisk

Det er kun i et meget begrænset omfang muligt at påvise morfologiske eller semantiske påvirkninger fra oldengelsk og slavisk. De to oplistede eksempler udgør de mest sikre udtryk for mulig fremmed påvirkning inden for dette område. Som nævnt ovenfor er ingen af disse kriterier sikre, så følgende gennemgang må kun ses som en indikation af fremmed indflydelse.

Gammeldansk *nōn*, neut.»kl. 15.00« er uden tvivl et låneord indkommet via kristendommen. Spørgsmålet er dog fra hvilket sprog. I princippet kan dette ord være indlånt fra hvilket som helst af de germaniske sprog, ligesom ordet også vel kan være indlånt direkte fra latin. I de fleste vestgermanske sprog fore-

kommer ordet i en tostavet form, fx *nōna* (oldsaksisk) eller *nōne* (oldhøjtysk), ligesom det er det på latin: *nōna*. Det eneste sprog, udover de skandinaviske, hvori ordet eksisterer i en enstavet form er i oldengelsk og oldsaksisk. Af disse to muligheder er det oldengelske *nōn* et neutrumsord (af og til også maskulinum ²⁷), hvorimod det i oldsaksisk kun eksisterer som femininumsord. I skandinavisk er *nón/nōn* altid anvendt som neutrumsord. Inddrager man både ordets morfologiske struktur og dets køn, må et oldengelsk ophav være det mest sandsynlige.

Når en specialiseret ordbetydning i ét sprog pludselig dukker op i et andet, tyder dette på stærk sprogkontakt mellem sprogene. Et godt eksempel er det danske ord *dyr*, hvis almindelige betydning er »et dyr«. Ydermere findes også betydningen »hjort«, ²⁸ som det ses i sammensætningen *dådyr*, hvor den afspejlede mening ikke er »et dyr af då-familien« men snarere »en hjort af då-familien«. Andre eksempler er: *krondyr*, *rådyr*, *dyreryg* og *dyrekølle*. På jysk findes en yderligere betydning af ordet *dyr*, nemlig »kronhjort« (lat. *Dama dama*). Betydningen er så udbredt at hvis man i jagtlig sammenhæng anvender ordet *dyr*, så ved tilhørerkredsen at der tales om et kron-*dyr*, og ikke noget andet vilkårligt dyr. ²⁹ *Dyr* er af fællesgermansk ophav, hvis oprindelige betydning synes at have været »åndende væsen«, ³⁰ der dog i langt de fleste germanske sprog udvikledes til den almene betydning »dyr«. I oldengelsk havde *deōr* udviklet sidebetydningen »hjort«, hvorimod hovedbetydningen »utæmmet dyr« mest blev anvendt i modsætning til tæmmede husdyr. Siden det kun er i skandinavisk og i engelsk at den specialiserede betydning »hjort« eksisterer, skyldes forekomsten i skandinavisk sandsynligvis kontakt med oldengelsk. Det faktum, at andre ord for vildt, så som *då* (< oeng. *dā* »dådyr«), jysk *brok*

»grævling« (< oeng. *broc* »grævling«) samt muligvis *rā* (evt. < oeng. *rā* »rådyr«),³¹ også har et engelsk ophav, gør en lignende oprindelse for *dyri* betydningen »hjort« sandsynlig.

Af hvad man kan udlede af det yderst sparsomme- lige eksempel materiale fra morfologiske og semantiske lån, synes de samme tendenser at være gældende som for de direkte lån og oversatte låneord, idet *nōn* og *dūir* tilhører hhv. den religiøse sfære og adelens virkeområder (hér igen jagt).

Set under ét tilhører ovennævnte eksempler mere eller mindre klart afgrænsede semantiske områder. Den slaviske indflydelse synes, på trods af sin ganske uanselige størrelse, i hovedsagen at holde sig inden for handelssfæren, hvorimod den angelsaksiske kultur især synes at have smittet af på den religiøse sfære samt samfundets øverste lag, dvs. kongemagten og adelen. Som helhed synes den oldengelske indflydelse på sydskandinavisk at have et noget mere elitært præg end den slaviske, men siden den slaviske indflydelse er så svagt belagt, er det umuligt at sige noget sikkert om eventuelle sociale lagdelinger i låneordsmaterialet. Det mere elitære præg kan ydermere også have at gøre med typen af kontakt. Kristendommens indførelse medførte et skift i religiøst fokus, der antageligvis har været mere lærdoms- og uddannelsesfokuseret, så det elitære indtryk kan være mere åbenbart end reelt. Indflydelsen fra oldengelsk er i lige så høj grad nok et resultat af at få dækket betydningsbehovet af den massive teknologiske og begrebsmæssige omvæltning kristendommens indførelse var.

Ser man på den sproglige indflydelse i forhold til regionalitet, må man først skelne mellem indennationale og overnationale regionaliteter. I forhold til

sidstnævnte regionalitetsanskuelse skal Sydsandinavien ses som et regionalt afgrænset område. Som nævnt ovenfor, var der ganske mange kontaktflader med de omkringliggende områder dels som følge af skandinavisk ekspansionisme dels som følge af kristendommens påtrængning udefra. I sproglig sammenhæng bliver Sydsandinavien i denne periode både regionalt kerneområde og regionalt yderområde. Hvad angår den sproglige kontakt med de angelsaksiske områder, kan det i høj grad diskuteres om Sydsandinavien i denne sammenhæng er midtpunktet eller yderområdet. Tager man i betragtning, at England i den sene vikingetid havde danske konger, burde Sydsandinavien sprogligt set betragtes som det regionale centrum i forhold til England. Og med de ca. 2500 ord i engelsk der har skandinavisk ophav, og vel at mærke ofte ord i det centrale ordforråd,³² er dette argument velbegrunderet. Men ser man på den engelske indflydelse af de sydskandinaviske mål, afgiver det lærde aspekt i den oldengelske indflydelse indtrykket af, at det angelsaksiske område udgør det regionale centrum og Sydsandinavien et af randområderne. I virkeligheden er der nok tale om, at den sydskandinaviske-angelsaksiske nordsøregion i perioden sikkert har udgjort en samlet region med en betydelig udveksling af personer, teknologiske nyvindinger og mentale koncepter. Hvor behovet så har været til stede, har en sproglig udveksling fundet sted, enten hvor de to sprog taltes side om side (fx i Danelagen) eller hvor nye ideer trængte sig på (fx kristendommens indførelse i Danmark). For at denne sproglige udveksling har kunnet finde sted, må der have været ret betydelige tosproglige kompetencer, hvilket også har været påpeget andetsteds.³³

Den slaviske indflydelse på det sydsandinaviske ordforråd er derimod så begrænset at det er svært at sige noget som helst om indflydelsens karakter, andet end at den må have været yderst minimal. Hvor den slaviske indflydelse synes at have gjort sit stærkeste indtryk er inden for handelssfæren, hvor to af de tre slaviske ord i sydsandinavisk hører hjemme. Der synes knapt at have været tale om nogen form for dybereliggende sprogfællesskab mellem de slavisktalende områder og Sydsandinavien.

Set ud fra et indenregionalt perspektiv, fx det danske sprogområde, kan det være svært at udlede noget som helst om en mere lokalt funderet sprogkontaktlig regionalitet. Dels er der ingen rent dialektale tekster overleveret fra kontaktperioden, og dels ligger kontakten så langt tilbage i tid at et låns tilstedeværelse i et dialektområde/en region sagtens kan skyldes andre faktorer. Den smule kontakt alene hjemlet i dialekter i denne undersøgelse, synes dog at vise klare regionale forskelle, således at det ene slaviske låneord *kampe* (*sig*) i undersøgelsen faktisk er optegnet i dialekten på Lolland-Falster. Ligeledes er dyrebetegnelsen *brok* samt betydningsudvidelsen af dyr »kronhjort/krondyr«³⁴ rene jyske foreteelser. Der synes på overfladen at være en tendens til at en dialekts nærhed til et kontaktområde afføder et større antal lån. Men kigger man lidt nærmere på bevisbyrden, bliver billedet noget mere uklart. Fx er ovennævnte betydningsudvidelse af *dyr* belagt i ældre dansk, bl.a. i Moths ordbog,³⁴ hvorimod betydningen ikke findes i Kalkar, og kun figurerer med dialektal og jagtmæssig anvendelse i *Ordbog over det danske sprog*.³⁵ Der er derfor sandsynligvis snarest tale om at betydningsudvidelsen i jysk er et reliket fra et større udbredelsesområde, og ikke afspejler en direkte kontaktflade med oldengelsk.

I det hele taget er ord, i kraft af deres hurtige spredningsmuligheder og uforudsigelige anvendelsesmønstre, ikke optimale for at påvise regionalitet på et indenregionalt eller lokalt plan. Undersøgelsesmaterialet er simpelthen for flygtigt i karakter. Vil man påvise sproglig kontakt på dette plan, må man ty til de sproglige elementer der har en klar og entydig afgrænsning til bestemte områder, det vil sige stednavne.

Sproglig kontakt i stednavne

Der findes flere forskellige måder at påvise fremmesproglig indflydelse i stednavne. Det er naturligvis muligt at undersøge hvilke låneord der indgår i stednavne. Dette kan dels sige noget om sprogkontaktens virkeområder samt om lånet indgår som del i et daterbart stednavn, noget om hvornår kontakten fandt sted. Beslægtet med denne mulighed er påvisningen af rent fremmesproglige stednavnedannelser. Alt efter disse fremmesproglige dannelsers samlede karakter kan de enten påvise tosproglig kontakt eller ligefrem indvandring af personer med andet sprogligt ophav. I førstnævnte kategori drejer det sig især om teknologiske ord eller betegnelser i anvendelse som stednavne, hvorimod sidstnævnte udgør alment kendte stednavnedannelser – dannet ud fra et andet sprogs almene ordstof og navnedannelsesprincipper. Derudover findes der faktisk en mulighed for at sandsynliggøre fremmed indflydelse gennem undersøgelser af stamme- og indbyggerbetegnelser; forekomsten af sådanne betegnelser kan ses som et tegn på fysisk tilstedeværelse af personer af fremmed ophav i kortere eller længere perioder. Hvad angår påvisning af indflydelse fra slavisk og oldengelsk i stednavne på et indenregionalt/lokalt plan, fokuseres i denne gennemgang alene på rene fremmesproglige dannelser.

Lån fra oldengelsk
Kaleko, Fyn. 1477-ca. 1500 Kallekotte.
Koldby, Thy. 1556 Koelkoede
Koldkur, Midtjylland. 1507 Koldkudt.
Koldkærgård, Århus. 1203 Kaldækot.
Koldkåd, Tønder. 1510 Kolkadhe.
Kollekølle, København. 1370-80 Kaldækoth.
Kollekølle, Nordvestsjælland. 1208 Kaldecote.
Lån fra slavisk
Billitse, Lolland. 1776 Billese Holme.
Binnitse, Lolland. 1456 Binitze gaard.
Boriditse†, Lolland. 1682 Boridtz schiff.
Fribrødre, Falster. 1354 Pribrød.
Glindtsetoft†, Falster. 1682 Glintzetoft.
Glinke†, Falster. Glinche Agre.
Glinsebæk†, Falster. 1682 Glintzebecks Skift.
Glinsetved†, Falster. 1682 Glinistued.
Glukse, Lolland. 1682 Gļykceke mark.
Golgehøjene, Falster. 1682 Gorge Høy.
Golsehøj Ager†, Møn. 1682 Goltze Høy.
Gorke, Falster. 1572 Gordcke.
Gorke, Møn. 1682 Lille Gorke.
Gorke†, Falster. 1682 Gaarch stycherne.
Gorkehøj, Falster. 1946 Gorke Høj.
Gorkensten, Møn. 1921-22 Gorken sten.
Gorkerne†, Falster. 1682 Gaarke aab.
Gurkebakke, Møn. 1798 Gorke Ager.
Gårge†, Falster. 1682 Gaarge.
Gårker†, Falster. 1682 Bruntoffte gaarke agere.
Hannenov Skov, Falster. 1476 Handenow.
Jerlitse, Falster. 1760 Jerlitzegaard.
Kampelse, Falster. 1908 Kampelse.
Kampskær, Møn. 1682 Kampidtzze.
Kleinsmarken, Møn. 1682 Lange Kleinißer.
Kobelitise†, Lolland. 1451 Kobælitzæ.
Kompelmose†, Møn. 1682 Kompelmoße
Korselitise†, Falster. 1425 Køcæliz
Koster, Møn. Ca. 1200 Coztam.
Krambes, Lolland. 1692 Krampese Holme Striber.
?Kramnitse, Lolland. 1682 Osten Krammesze Eng.
Krogitserne†, Møn. 1682 Krogidtzerne.
Kuditse, Lolland. 1448 Kvdisse.
Kåberlitise†, Falster. 1682 Kaabelidzze Ager Skiffte, Kaabenidzze.
Lanken†, Falster. 1682 Lancherne.
Lanker†, Falster. 1682 Lancker Ager.
Muselager†, Falster. 1682 Mudtzer agerre Skiffte.
Pampidzjerne†, Møn. 1682 Pam Pidzjerne.
Pølsegeve†, Møn. 1370-80 Polzeghaart.
Revitse, Lolland. 1682 Revese Agerskift.
Tillitse, Lolland. 1329 Tiliz.
Tøvelde, Møn. 1257 Tubald.
Ullitise†, Lolland. 1571 Ulitze toft.
Wommelitise†, Falster. 1682 Wommelisse Agre Schifte, Wommelitze.

Tabel 3. Oversigt over danske stednavne af oldengelsk og slavisk ophav

Af de rene fremmesproglige dannelser, varierer de oldengelske ganske betydeligt fra dem af slavisk ophav. Den oldengelske bestanddel i danske stednavne består udelukkende af én stednavnetype, nemlig *Koldkåd*-typen, gammeldansk *Kaldækoth*, der i Storbritannien oftest findes i formen *Caldecot*. Formelt set er der ikke noget i vejen for at navnetypen egentlig kunne være af skandinavisk ophav, dvs. indført i vikingetiden til Storbritannien, men siden *Caldecot*-navne er jævnt fordelt over England, og ikke i nogen synderlig grad koncentrerer sig til Danelagen, er den almindelige antagelse, at der er tale om et ord af angelsaksisk ophav. Navnetypens forekomst i Sydsandinavien,³⁶ må derfor skyldes indflydelse fra oldengelsk. I Sydsandinavien er navnetypen klart hyppigst forekommende i Danmark, hvor den er jævnt fordelt over hele landet, se illustration. Nogen speciel regional fordeling synes der ikke at være tale om (se fig. 2).

Den slaviske indflydelse på det danske stednavnemateriale er derimod ganske varieret. Der er, i modsætning til stednavnene af oldengelsk ophav, tale om individuelle stednavnedannelser, dvs. reelle nydannelser sammensat af slavisk ord- og stednavnestof. Den mest synlige del af indflydelsen udgøres af bebyggelsesnavne på *-itse* (< slavisk *-iščě*), men det er langt fra den eneste navnetype eller navngivningsområde. En del naturnavne på fx **gorka* »lille bjerg, bakke«, **brod* »vadested«, osv. synes også at have rent slavisk ophav. De slaviske stednavnedannelser er i Sydsandinavien begrænset til at omfatte Lolland-Falster og muligvis også Møn (se fig. 3). Her er altså tale om en meget begrænset og lokal påvirkning. Det præcise antal stednavne er svært at fastsætte, idet en række af disse stednavne med slavisk ophav er usammensatte, og derfor også kan være rene danske stednavnedannelser af indlånt ordstof.

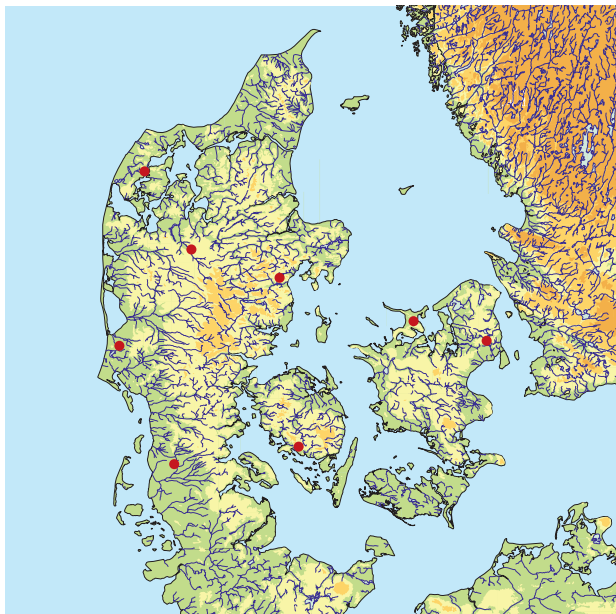

Fig. 2. Oversigt over stednavnetypen *Koldkåd* i Danmark

Beviset for den stærke indflydelse kan muligvis yderligere udbygges i den mulighed, at nogle stednavne synes at kunne være dannet af både et slavisk og et dansk ord. Et ofte anvendt eksempel er landsbynavnet *Kramnitse*, der muligvis er sammensat af det danske ord *kram* »varer« og slavisk *-(n)itse*. Her er der enten tale om en slavisk stednavnedannelse, hvor et indlånt *kram* danner førsteledet, eller en ren dansk dannelse, hvor dansk *næs* er blevet sammenblandet med *-(n)itse*, velsagtens under påvirkning af det relativt store antal *itse*-navne i området.³⁷

Samlet set giver det undersøgte stednavnemateriale et ganske anderledes indtryk af kontakten til angelsaksisk og slavisk kultur og sprog. Fra oldengelsk synes alene stednavnetypen *Koldkåd*, gammeldansk

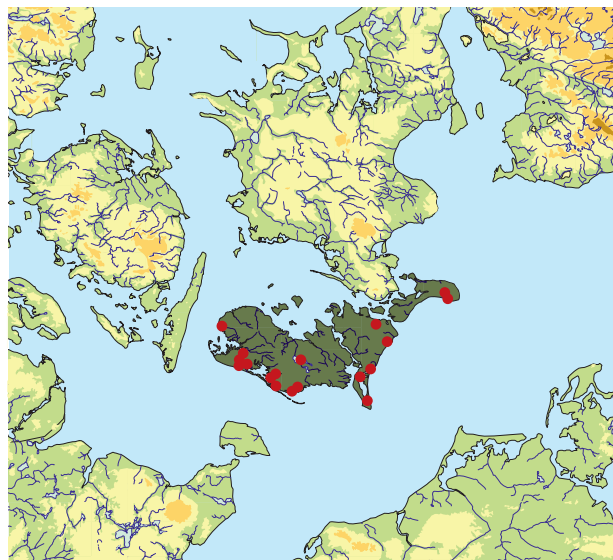

Fig. 3. Oversigt over stednavne af slavisk ophav. Prikker angiver bebyggelsesnavne, toningen hvor der også forekommer naturnavne af slavisk oprindelse, eller med oprindelige slaviske ord

Kaldækoth, at være repræsenteret, hvorimod den slaviske indflydelse gør sig bemærket gennem en levende og, lokalt set, ganske omfattende navngivning. Den angelsaksiske indflydelse synes alene at være med bidrag af et teknologisk motiveret lån (hvad end man så har brugt en kold hytte til?). Låneord for teknologiske nyindinger, dvs. lån uden for den centrale hverdagsprogsfære, er typisk dem der hurtigst optages som låneord; de dækker et umiddelbart behov for at kunne beskrive en teknologisk nyinding. Dette betyder, at sprogkontakten ikke behøver at være særlig betydelig, basal tosproglig kunnen er nok til at kunne motivere lån af teknologisk karakter. Den slaviske indflydelse er rene slavisksprogede dannelser, dvs. konstruktioner dannet af rent slavisktalende per-

soner. Der kan derfor næppe være nogen tvivl om at der har fundet en ret betydelig slavisk bosætning sted på Lolland-Falster, ellers kan man kun dårligt forklare, hvordan stednavnekonstruktioner af så afvigende karakter i forhold til danske stednavne dels har kunnet dannes og især har kunnet opnå almindelig accept i det lokale samfund. At de slaviske ord og stednavneskabeloner ydermere har vundet indpas i den lokale danske navngivningstradition, vidner yderligere om en ret massiv indflydelse fra slavisk, og vel at mærke en indflydelse, hvor det slaviske sprog har haft en vis status.

3. Kvantificeringen af sprogkontakten

Ved at inddrage stednavne i sprogkontaktproblematikken kan vi nuancere spørgsmålet om sproglig kontakt og regionalitet i vikingetid og middelalder ganske betydeligt. Det samlede indtryk af indflydelsen fra angelsaksisk og slavisk ud fra stednavne antyder klart at den sproglige indflydelse fra oldengelsk var af ret overfladisk og teknisk motiveret karakter, hvorimod den slaviske indflydelse tyder på en lokal, men betydelig kontakt i form af slavisk bosættelse. I en periode må man antage, at det sydøstlige Danmark har udgjort sin egen dansk-slaviske regionalitet. Dette står i stærk kontrast til, hvad man kan uddrage af den klassiske sprogkontaktforskning, nemlig at den engelske indflydelse var ganske kraftig – med et stort indslag af termer for teknologiske nyskabelser, hvorimod den slaviske var ganske negligerbar og nærmest udelukkende bestod af handelsrelaterede termer.

På overfladen synes sproglån og stednavnelån at trække i hver sin diametralt modsatte retning. Men det er egentlig ikke tilfældet, for under problemet gemmer spørgsmålet om sprogstatus sig. Næsten uanset hvor kraftig den faktiske kontakt mellem to sprog er,

så er overførslen af lån fra et sprog til et andet stærkt beroende på, hvilken status det indflydende sprog har i det influerede sprogs brugerreds. Hvad angår Syds-kandinaviens sprogholdninger i vikingetid og middelalder, så må tilstedeværelsen af mange lån fra oldengelsk, men ingen tegn på angelsaksisk bosættelse (de stednavne af oldengelsk oprindelse har alene status af tekniske lån anvendt som stednavne) betyde at det engelske sprog i datiden må have haft meget høj status i Syds-kandinavien. Siden vi på Lolland-Falster og Møn har haft betydelig slavisk bosættelse med indslag i stednavnestoffet, så må vi regne med en vis fysisk og permanent slavisk tilstedeværelse i Syds-kandinavien i perioden. At de så stort set ikke har afgivet nogen form for sproglån i dansk må således tolkes som, at slavisk må have været anset som værende et lavstatus-sprog. Der kan naturligvis være tale om, at oldengelsk har haft lettere adgangsmuligheder i og med, at det er relativt tæt beslægtet med de nordiske sprog, hvorimod slavisk er ret fremmedartet til sammenligning. Den faktor kan naturligvis spille ind, men siden sproglån nemt kan overføres mellem meget fjernt beslægtede og helt ubeslægtede sprog, er det altså ikke sprogenes historiske ophav, der er afgørende for, om man kan låne mellem sprog – sprogstatus er i højere grad en afgørende faktor.

Påvisning af regionalitet ad sproglig vej er ikke helt uproblematisk, dels kan der være kildemæssige problemer og dels kan sprog i kontakt være så nært beslægtede – og dermed udgøre en fælles regionalitet – at det kan være svært at påvise kontakten. Men det er fuldt muligt at komme med et bud på typen og intensiteten af sproglig kontakt ved at inddrage så mange sproglige kilder som muligt. Ved at gøre det kan man kvantificere om og hvordan et område har været del af én eller flere regionaliteter. I tilfældet Sydskan-

dinavien har der været en klar skandinavisk-angelsaksisk nordsøregionalitet i den sene vikingetid. Der har uden tvivl også været dele af samme område som har været del af en slavisk østersøregionalitet. Men sprogkontakten har været af vidt forskellig karakter og den sydsandinaviske holdning til de to regionaliteters sprog har også varieret. Men uanset karakter og holdning, så har begge regionaliteters sprog afsat sig spor i sydsandinaviske, hvilket smukt kommer til udtryk på sidste side i det skånske Codex Runicus: *Drømte mig en drøm i nat om silke og ærlig pæl*. På færre ord kan de to sprogs indflydelse på sydsandinaviske næppe belyses; *silke* som et slavisk sprogbidrag og *pæl* som et oldengelsk.

Noter

- 1 Holck 2002 s. 246-247.
- 2 Jul Nielsen og Pedersen 1991 s. 9-10.
- 3 Ibid. s. 9.
- 4 For en nærmere diskussion af sprogsamfund/-fællesskaber se fx Quist 2003 s. 37-58.
- 5 Fx Fellows-Jensen 1985; Fellows-Jensen 1995.
- 6 Brooks 1982.
- 7 Kristiansen, Gregersen, Møller og Pedersen 1996 s. 205.
- 8 Gammeltoft og Holck 2007 s. 131-161.
- 9 Skautrup 1944 s. 216.
- 10 Thomason 1991 s. 183.
- 11 Sørensen 1973 s. 118.
- 12 Kristensen 1908-1920 s. 85
- 13 Holck 2002 (2001).
- 14 Skautrup 1944 s. 216
- 15 Fellows Jensen 1968 s.107-108, 231.
- 16 Pedersen 2004 s. 43-67; Roesdahl 1980 s. 247-248; Roesdahl, under udgivelse.
- 17 Danmarks Adels Aarbog 1889 s. 97ff. og 1890 s. 165ff.
- 18 Weinreich 1974 s. 47.
- 19 Gammeltoft og Holck 2007 s 145.
- 20 Muligvis fra gammelfrisisk *strēte*.
- 21 Muligvis fra gammelfrisisk *heerwei*.

- 22 Muligvis fra gammelfrisisk *hiristrēte*.
- 23 KLNLM 7 s78.
- 24 Knud Lavards tilnavn har oldengelsk *hlāford* »herre«, moderne engelsk *lord*, som ophav. På grund af den svage overlevering af engelsk i det 12. århundrede, er dette tilnavn det eneste belæg for en overgangsform mellem oeng. *hlāford* til mod.eng. *lord*.
- 25 Hansen 1993 s. 80-88.
- 26 Jf. note 19.
- 27 Jf. A-S Dict. Suppl.:654 her anføres kønnet af oeng. *nōn* som »m. (not n.)«; nogle eksempler viser klar maskulin bøjning – de fleste eksempler kan dog være i enten maskulinum eller neutrum.
- 28 Ligeledes på norsk, jf. Bjorvand og Lindeman 2000 s. 166-167.
- 29 Jf. dog PoINDOME 2000:307, hvor en underbetydning af *dyr* angives som »rådyr«, dvs. racen *Capreolus capreolus*. Denne betydning angives dog ikke i PoEO 2000.
- 30 DEO 1969, s. 7 og Bjorvand og Lindeman 2000 s. 166-167.
- 31 Normalt antages oprindelsen til ordet *rā*, glda. *rā* at være direkte fra fællesgermansk **rāihō-*, jf. Bjorvand og Lindeman 2000, s. 749. Denne grundform forudsætter dog normalt en udvikling til dansk **rē* eller **ræ* [ræ:], og kan ikke forklares uden en række udviklede og irregulære udviklingsforudsætninger. Den nuværende form af ordet kan nemmest forklares som et lån fra oeng. *rā(ha)* »roe«. Jf. også oeng. *rāh-deōr* »rådyr« med samme betydning som i dansk.
- 32 Baugh and Cable 1993 s. 93f.
- 33 Gammeltoft og Holck s. 154ff.
- 34 Moth s. D.196.
- 35 ODS bd. 3 kol. 1199.
- 36 Hald 1965 s. 159-161.
- 37 Danmarks Stednavne bd 11 s. 51.

Litteratur

- Ahldén, T.: Sprachliches Fremdgut im ältesten schwedischen Landrecht, *Niederdeutsche Mitteilungen I*, 1945, s. 7-21.
- A-S Dict. = *An Anglo-Saxon dictionary, based on the manuscript collections of the late Joseph Bosworth*. Edited and enlarged by T. Northcote Toller. Oxford 1882-1898 [genoptrykt 1973].
- A-S Dict. Suppl. = *An Anglo-Saxon dictionary, based on the manuscript collections of the late Joseph Bosworth. Supplement*. T. Northcote Toller. Oxford [1921].
- Baugh, A.C. og Cable, T.: *A History of the English Language*. 4.udg., London 1993.

- Bjorvand, H. og Lindeman, F.O.: *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo 2000.
- Brooks, N. (red.): *Latin and the Vernacular Languages in Early Medieval Britain*. Studies in the Early History of Britain. Leicester 1982.
- Danmarks Adels Aarbog*, udgivet af Dansk Adelsforening. 1884-.
- Danmarks Stednavne*, bd. 11. Maribo Amts Stednavne, udgivet af Stednavneudvalget ved Anders Bjerrum og Christian Lisse. København 1954.
- DEO 1969 = Nielsen, N.Å.: *Dansk etymologisk ordbog*. 2. reviderede udgave med et tillæg. København 1969.
- Fellows-Jensen, G.: *Scandinavian Personal Names in Lincoln and Yorkshire*. København 1968.
- Fellows-Jensen, G.: *Scandinavian settlement names in the North-West*, København 1985.
- Fellows-Jensen, G.: *The Vikings and their victims: the verdict of the names*, Published for the College by the Viking Society for Northern Research, London 1995.
- Gammeltoft, P. og Holck, J.P.: Gemstēn and Other Old English Pearls – A Survey of Early Old English Loanwords in Scandinavian, *Nowele* vol. 50/51 February 2007, Odense 2007, s. 131-161.
- Hald, K.: *Vore Stednavne*. 2. reviderede og stærkt forøgede udgave. København, 1965.
- Hansen, E.: *Rigtigt dansk*, 2. udg. København 1993.
- Holck, J.P. *Middelalderens danske lægebog – et kontaktfænomen*. Utrykt ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet. 2002.
- Jul Nielsen, B. og Pedersen, K.M.: *Danske talesprog. Dialekter, Regionalsprog, Sociolekter*. København 1991.
- Kalkar, O.: *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300 – 1700)*, trykt... ifølge Foranledning af Universitets-Jubilæets danske Samfund. København 1881-1918.
- Kisbye, T.: *A short history of the English language*, edited by Knud Sørensens. Århus 1992.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder : fra vikingetid til reformationstid*. København 1956-1978. 21 bd.
- Kristensen, M.: *Fremmedordene i det ældste danske skriftsprog (før omtr. 1300)*. København 1906.
- Kristensen, M.: *Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kogebøger: Harpestræng*. Udgivet for Universitets-Jubilæets Danske Samfund. København 1908-1920.
- Kristiansen, T., F. Gregersen, E. Møllerog I.L. Pedersen: *Dansk Sproglære*, København 1996.
- Moth, M.: *Ordbog*. Udgivet ordbog forfattet c. 1680-1719.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*, grundlagt af Verner Dahlerup, med Understøttelse af Undervisningsministeriet og Carlsbergfondet udgivet af Det danske Sprog-og Litteraturselskab. København 1918-1956.
- Pedersen, A.: Anglo-Danish contact across the North Sea in the eleventh century: a survey of the Danish archaeological evidence. *Scandinavian and Europe 800-1350. Contact, conflict and Coexistence*. (red. J. Adams og k. Holman) Turnhout 2004, s. 43-67.
- PolEO 2000 = *Politikens etymologisk ordbog*. København 2000.
- PolNDOME 2000 = *Politikens nudansk ordbog med etymologi*. København 2000.
- Quist, P.: *Et flydende sprogsamfund? Sociolingvistikens »sprogsamfund« historisk og teoretisk*, Danske Talesprog, bind 4, Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for dialektforskning, København 2003, s. 37-58.
- Roesdahl, E.: Denmark–England in the Eleventh Century. The growing archaeological evidence for contacts across the North Sea. *Seksogtyvende tværfaglige vikingesymposium* (under udgivelse).
- Roesdahl, E.: *Danmarks vikingetid*. København 1980.
- Skautrup, P.: *Det danske sprogs historie, 1: Fra Guldhornene til Jyske lov*. København 1944.
- Sørensen, K.: *Engelske lån i dansk*. Dansk Sprognævns skrifter 8. København 1973.
- Thomason, S.G.: On mechanisms of interference. *Language and its ecology. Essays in memory of Einar Haugen*. (red. S. Eliasson og E.H. Jahr) Berlin og New York 1991, s. 180-208.
- Weinreich, U.: *Languages in contact – Findings and problems*. New York 1953.